

Türkçe Öğretiminde Deyimlerin Çağrışımla Kazandırılması

Teaching Idioms in Turkish Language Education via Association

Tazegül DEMİR¹, Deniz MELANLIOĞLU²

¹ Kafkas Üniv., Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, tazegul_d@hotmail.com

²Gazi Üniv., Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, denizmelanlioglu@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın amacı ilköğretim ikinci kademe Türkçe derslerinde öğrenciye hangi deyimlerin kazandırılacağını tespit etmek ve bu deyimlerin çağrışımla öğretimine yönelik örnekler sunmaktır. Araştırmada betimsel (survey) yöntem kullanılmıştır. Bu amaçla ilk olarak Türkçe sözlükte yer alan ve sıklıkla kullanılan deyimler tespit edilmiş; ardından bu deyimlerin çağrışım değerlerine yönelik bulgular ele alınmıştır. Sonuç olarak deyimlerin çok zengin bir çağrışım değerine sahip olduğu, bu çağrışımların öğrenci zihninde oluşabilmesi için de öğrencinin yeterli bir ön bilgiye sahip olması veya sahip olduğu ön bilginin farkında olmasının sağlanması gerektiği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca deyimler ve bunların oluşturduğu çağrışımlar; öğrencilerin, Türkçenin ifade zenginliğini sezerek onların millî dil bilinci kazanmalarını da sağlar.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, Türkçe öğretim programı, Deyim, Çağrışım.

ABSTRACT

The purpose of this research is to define which idioms should be taught to students in Turkish Language courses of primary schools and to present some examples about teaching these idioms via association. A survey has been applied in this research. For this purpose, firstly, the idioms which are used widely and take place in Turkish Dictionary have been determined. Secondly, the findings for association values of these idioms have been handled. Consequently, it is revealed that idioms have a rich association value, the students should have enough preliminary knowledge in order to evoke them and they should be aware of the preliminary knowledge. Besides, the idioms and associations which are created by these idioms enable students to have national language consciousness by making them aware of the prosperity of Turkish expression.

Keywords: Turkish education, Turkish education programme, Idiom, Association.

GİRİŞ

Dil öğretiminin temel hedefi, bireyin anlama ve anlatma becerilerini geliştirerek toplumsal iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için yalnızca dinleme, konuşma, okuma, yazma şeklinde dört başlık altında ele alınan dil becerilerini geliştirmek yeterli olmayabilir. Bunun yanında bu becerilerin gelişmesini destekleyecek birçok uygulama vardır. Bunlar, okuduğunu ve dinlediğini anlama uygulamaları, yazma ve konuşma öğretimi uygulamaları, dil bilgisi öğretimi uygulamaları ve bütün bu uygulamaları destekleyen kelime öğretimi uygulamalarıdır. Bu nedenle kelime öğretimine gerekli önem verilmelidir. Çünkü birey, sahip olduğu kelime oranında çevresini anlamakta ve kendini bu oranda anlatabilmektedir.

Dil becerilerini geliştirmenin yanı sıra kelime öğretiminin sistemli bir şekilde yapıldığı yer okullardır. Kelime öğretimi çalışmalarında karşılaşılan kelimelerin bazıları, somut ve kolay anlaşılır bir özelliğe sahipken bazıları ise soyut ve zor anlaşılır bir niteliğe sahiptir. Deyimler, genellikle ikinci grup kelimeler içerisinde değerlendirilmektedir.

Deyim

Deyimler; toplum tarafından kabul gören, genellikle gerçek anlamları dışında kullanılan, anlatıma güzellik ve canlılık katan kalıplaşmış, kısa ve özlü sözlerdir. Aksoy (1988:52) deyimi, “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içerisinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” olarak tanımlarken Aksan (2001:91), “Bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, o toplumun düşünce biçimini hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından da önemli sözlerdir.” şeklinde belirtmektedir. Yapılan tanımlara bakıldığında deyimlerin kendi anlamları dışında anlatıma canlılık kazandırma amacıyla kullanıldığı ve bir kelime grubu içerisinde anlam kazandığı ortaya çıkmaktadır.

Birey, kelimelerle düşünür, düşündüklerini yine kelimeler vasıtasıyla ortaya koyar. Bireyin kullandığı kelime sayısı, söz varlığını temsil eder. Söz varlığının genişliği, bireyin anlama ve anlatma becerisini olumlu yönde etkiler. Bunu yanında söz varlığını kelime grupları, dilin kalıplaşmış ifadeleri de temsil eder. Dilin kalıplaşmış ifadelerinden biri de deyimlerdir. Deyimler, aynı zamanda kültürü geçmişten geleceğe taşıyan unsurların başında gelmektedir. Özbay (2002:114) bu noktayı, "... deyimlerimizde değer, norm ve sosyal kontrol unsurları çok belirgin biçimde karşımıza çıkmaktadır. Toplum, dilin bu kalıplaşmış ifadeleri ile bireyleri önceden ikaz etmekte, onların davranış şekillerini ortak değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarına göre belirlemesini istemektedir." cümleleri ile belirtmektedir. Bu sebeple örgün eğitim kurumlarında deyim öğretimine gereken önem verilmelidir. Örgün eğitimde deyimler, sistemli bir şekilde öğrenciye Türkçe dersinde kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Deyimler ile ilgili 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda geçen ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

Programın Genel Amaçlar kısmında öğrencilerin, "6. *Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri.*" hedeflenmektedir (2005:4).

Programın temel dil becerilerine ait kazanımları arasında az sayıda da olsa deyimlerle ilgili kazanımlara yer verildiği tespit edilmiştir. Bu kazanımlarda deyim, atasözü ile birlikte düşünülmüş; ayrı bir kazanım olarak belirtilmemiştir.

Dinleme / izleme becerisi için "Söz Varlığını Zenginleştirme" başlığı altında "*Dinlediklerinde, izlediklerinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır.*" ifadesine yer verilmiştir. Bu kazanımın gerçekleşmesi ile öğrencinin, yeni öğrendiği deyim cümle içinde kullanarak uzun süreli belleğe kaydetmesi ve günlük hayatında kullanması sağlanacaktır (2005:19).

Konuşma becerisi için "Hazırlıklı Konuşmalar Yapma" amacına yönelik kazanımlar arasında "*Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir.*" ifadesine rastlanmaktadır (2005:23). Bu ifade programın, anlatıma

zenginlik kazandıracak unsurlar içerisinde atasözü ve deyimleri değerlendirmesi bakımından dikkat çekicidir.

“Kendini Sözlü Olarak İfade Etme Alışkanlığı Kazanma” başlığı altında “*Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deymi kullanır.*” kazanımı ile öğrencinin yeni öğrendiği deyim ve atasözlerini, aktif olarak kullanmasını sağlamak hedeflenmiştir (2005:25).

Okuma becerisi için “Söz Varlığını Zenginleştirme” başlığı altında “*Okuduğu metinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır.*” kazanımı belirtildikten sonra *Atasözlerimiz Canlandı* etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinliğin uygulaması ise “*Metinde geçen bir deyim veya atasözü ile ilgili bir oyun hazırlanır.*” şeklinde açıklanmıştır (2005:30). Açıklama ile Türkçe derslerinde en önemli materyalin, metinler olduğu vurgulanmıştır.

Yazma becerisi için “Planlı Yazma” kapsamında “*Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir.*” ve “Kendini Yazılı Olarak İfade Etme Alışkanlığı Kazanma” başlığında da “*Yeni öğrendiği kelime kavram, atasözü ve deyimleri kullanır.*” kazanımına yer verilmiştir (2005:33).

Yukarıdaki tespitlerde de görüldüğü gibi deyimlerin öğretimine, deyimlere ilişkin kazanımların neler olması gerektiğine, hangi deyimlerin hangi sınıfta kazandırılacağına veya hangi yöntem ve teknik yardımıyla bu kazanımın gerçekleşeceğine dair öğrenci çalışma kitabında ve öğretmen kılavuz kitabında verilen sınırlı uygulamalar dışında 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda net bir ifadeye yer verilmemiştir. Bu durum, Türkçe Dersi Öğretim Programı için bir eksiklik. Çünkü deyimler, öğrencilerin söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarını; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerini sağlamanın yanı sıra kültürün ve bu kültürün bir parçası olan değerlerin aktarımında da ilk sıralarda kullanılacak araçlardır.

İlköğretim ikinci kademedeki öğrenciye hangi deyimlerin kazandırılacağı sistematik olarak belirlenmemiştir. Bu durum öğrencinin deyimlerin anlamları ile kullanım yerlerini öğrenmelerinde sadece sosyal yaşamlarında kullandıkları işlevsel dile bağlı

kalmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla genel anlamda öğrencilerin deyim, anlamı ile bilme ve gerekli yerde kullanma durumunun formal öğretimde sistematik olarak öğretimi gerçekleşmemektedir. Öğrenciye öğretilecek deyimler konusunda Türkçe eğitiminde kullanılan somuttan soyuta, basitten karmaşığa, kolaydan zora, yakından uzağa gibi ilkelerden yararlanılabilir. Buradan yola çıkarak öğrencinin çevresini algılamasını ve kendini ifade etmesini sağlayan beş duyu organı ile ilgili oluşmuş, kullanımı yaygın deyimlere öncelik verilebilir. Bilindiği gibi Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük, yaygın kullanım alanına sahip kelime ve kelime gruplarından oluşmaktadır. Türkçe Sözlük'ün taranması sonucu duyu organları ile ilgili deyimler tespit edilebilir. Bu çalışmada Türkçe Sözlük taranmış; tatma (172), duyma / işitme (34), görme (152), dokunma (119), koklama (31) ile ilgili toplam 508 deyim tespit edilmiştir. Araştırmada bu deyimlerden işlevsel kullanımı sıklık gösterenlere yer verilmiştir.

Çağrışım

Hafızanın en önemli özelliklerinden biri olan çağrışım, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. TDK (2005) bu kavramı; bir düşünce, görüntü vb.nin bir başkasını hatırlatması; yer, zaman, neden, etki ve sonuç bakımından aralarında birlik, benzerlik ya da karşıtlık gibi ilişkiler bulunması dolayısıyla düşüncelerin kendiliğinden birbirini anımsatması olayı; bir kelimenin anlam, şekil ve ses yakınlığı yoluyla başka kelimelerle kurduğu bağlantılar; çıkarıma yordamlarda başvurulana, açık ya da örtük anlatımlı simge ya da uyarılar aracılığıyla örtük eğilim, tutum ya da beklentileri bilinç düzeyine çıkarmaya yarayan yol, şeklinde çeşitli açılardan tanımlamaktadır. Araştırmacılar ise çağrışımı, düşüncelerin, kelimelerin, imge ve duyguların birbirlerini hatırlatacak biçimde birbirine bağlanma olgusu; metin içinde açık olarak belirtilen bir bilgiden ya da okurun kültürel ve ansiklopedik olarak bildiği varsayılan bir bilgiden yola çıkarak, söylenmemiş yeni bir bilgiyi çıkarma işi; başta kavramlar olmak üzere bağlamdan, önermelerden hareketle bir sonuca varmak; yazar ya da konuşmacı tarafından yapılan bir dil kullanma becerisi; vericinin metinde açık olarak belirtmediği, ancak dolaylı olarak çıkarılmasını istediği

bilgiler; iki obje veya fikir arasında zihinsel bağlantı kurulması (Petrini,1994; Cevizci 2002: 230; Demir, 2006: 118) olarak ifade ederler.

Çağrışım birebir beynin etkinliğini ortaya koyan, insana has bir özelliktir. Beyindeki hücreler arasında oluşan iletişim, beraberinde öğrenmeyi ve bilgi birikimi oluşturmayı getirir. Nöronlar arasında sonsuz olarak tanımlanabilecek bir iletişim ağı vardır. Bu iletişim ağı görme, duyma, dokunma, tat alma vb. işlevleri yerine getiren vücuttaki diğer hücrelerle de iletişim hâlinindedir. İnsanın yaşamda gerek duyduğu faaliyetlerin hepsini bu nöronlar tarafından oluşturulan iletişim ağı sağlamaktadır. Nöronlar arasındaki bağ ne kadar güçlüyse, öğrenme ve hafıza oluşturma da o kadar güçlü olur. Nöronlar arasındaki iletişim ağı zayıfladıkça unutma meydana gelir. Sonuç itibarıyla; hafıza için nöron çok önemlidir, nöronlar arasında kurulacak iletişimde ise çağrışımın çok önemli bir yeri vardır. Nitekim çağrışım hem dışarıdan gelen uyarıcıları beyinde hâlihazırda olan diğer öğrenmelerle ilişkilendirir hem de bu yolla bilgi depolama gerçekleştirir. Andreasen, (2009: 91) beyindeki çağrışım alanının, duylardan ve beynin başka bölgelerinden bilgi olarak bunları -potansiyel olarak yeni şekillerde- birbirine bağlayan bir yapı gösterdiğini bildirmiştir.

Birey çağrışım sürecinde daha önceden edindiği yaşantıları, deneyimleri ve bilgileri kullanmaktadır. Mednick ve Vexliard bireylerin, bunu üç şekilde gerçekleştirdiğini ifade etmektedirler. Bunlar: *Olumlu Rastlantı*: İstenilen çağrışım elemanlarını bir rastlantı sonucu uyarıcılar yan yana düşürerek yaratıcı süreci oluştururlar. Bunlar X ışınları veya penisilin gibi keşiflere götüren tesadüfi çağrışımlardır. Daha açık bir ifade ile belirli bir şeyi ararken beklenmeyen başka bir şeyi bulmaktır. *Benzerlik*: Gerekli çağrışım elemanları, uyarıcıların ya da çağrışım öğelerinin benzerliklerinden ortaya çıkabilir. Sözcüklerin yapı ve ritimlerinde ya da konu edilen nesnelere belirtmek için eş ses, uyak gibi yaratıcı özelliklerden yararlanan yapıtlarda bunlar kolayca izlenebilmektedir. *Aracılık*: Birbirleri ile çok uzaktan ilişkileri (çağrışım bağları) olan olayları, bazı ortak özelliklerini ya da unsurlarını bularak birbirine bağlama, birbirleri ile uzlaştırmadır. Çağrışım öğelerini bir araya getirerek dil simgelerini de içeren çeşitli simgelerin kullanımında bu yolun izlenmesi zorunludur (akt. Sungur, 1988 ve Sarı,

1998). Özellikle dilde kavramların zihinde bu yolla oluşturduğu çağrışımsal ilişki çok önemlidir.

Aksan (1998: 42), kavramların zihinde birbirinden soyutlanmış olarak ayrı ayrı bulunmadığını, bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlanarak bu sınır içinde birbirini etkiledikleri alanlar oluşturduklarını ifade eder. Bu noktada bireyin etkileşim oluşturduğu kavramları, *dil edimleriyle hatırlayıp kullanabilmesi için bağlamda anlamlandırıldığı kavramların dış dünyadaki görüntülerine göndermede bulunması gerekir. Çünkü her bir kavram ilişkili olduğu tasarım veya çağrışımlarıyla tanınır hatırlanmaktadır* (Karadüz, 2003). Zihindeki öğelerin çağrışıma dayalı bu ilişkisi Saussure tarafından da ortaya konulmuştur. Ona göre, *kavramların içine yerleştiği kalıplar olmayıp birbiriyle sıkı ilişkili değerlerden oluşmuş, dil denem sistem içinde dil birliği mensuplarında genel olarak ortak sayılabilecek birtakım tasavvurların, kavramların sese çevrilmiş temsilcileri, her dilin kaynaşmış bir düşünce-ses birleşimi olduğu kabul edilmektedir* (Aksan, 1989). Bu durum bağlam içindeki birimlerin birbirlerine yönelik çağrışım oluşturduğunu ortaya çıkarmaktadır. Yani bir bağlam dâhilindeki kelimeler *adeta kendi içinde ayrı ayrı birçok kancaları olan bir merkez gibidirler, her bir kanca diğer sözcükleri birbirine bağlar* (Buzan, 2000).

Soyut, somut bütün varlıklarla birlikte olay ve olguların insanlar için ortak uyarılar takımı olması, onların özelliklerinin anlamlandırılmasında ortak bir duyuş ve algılayış durumunun ortaya çıkmasını dolayısıyla kavramın bütün insanlarda ortak bir imgeye dönüştürülmesini sağlar (Karadüz, 2003). Her bir kelime, hem kendi anlamı hem de çağrıştırdığı başka kelimeler üzerinden bir zihniyeti, kültürü, bakışı, duyuşu ele verir. Zihindeki izler, birbirine göndermede bulunduğu içindir ki bir kelimedenden bir hayat biçiminin coğrafyasına yolculuk edilebilir (Çolak Bostancı,2009). Bu durum toplumların yıllar süren deneyimleri ardından ortaya koyduğu atasözü ve deyimler için de son derece önemli bir özelliktir.

Atasözü/deyimlerde birebir zihnin çağrışım özelliğini görmemiz mümkündür. Nitekim bu kullanımlarda bilgi direkt olarak verilmez, kişinin bilgiye önceki bilgi birikimleri ya da metindeki örtük anlatımla ulaşması; ilgili durumla bir çağrışım kurarak

atasözü/deyimleri kullanması ve anlaması beklenir. *Çağrışım da anlamı oluşturan bilgiler için ayrıntıya girilmez. Bu bilgiler, gerektiğinde kullanılmak üzere okuyucunun belleğinde bulunan bilgilerdir. Çağrışım, hem kullanım hem de anlam bakımından bir metnin gerçekte ifade ettiği şeyden daha fazlasını anlatmasını sağlamaktadır* (Demir, 2006: 118). Atasözü/deyimlerin de en önemli özelliği az sözle çok şey anlatmasıdır. Bu dil kullanımlarında, atasözü/deyimler aracılığıyla bireyin duruma uygun bir esinlenme, bir çağrışım oluşturma söz konusudur ve bu yapılarda aktarılan bildirinin belirli kısımlarının okuyucu tarafından doldurulması gereklidir. Bu doldurma bir yanıyla atasözü/deyimleri kullananın ya da karşıdaki bireyin daha önceden getirdiği bilgi birikimi, ansiklopedik bilgi, benzer durumlarda da kullanılmasına dayalı deneyimlerle olacaktır. Yani bireyin atasözü/deyimlerdeki mecazlı anlatıma yönelik zihinsel bir çağrışım oluşturmaya gerektirir. Bu yapılardaki *mecazi kullanım, dilin doğal yapısında vardır ve bu durum beynin doğal işleyişinde de bulunmaktadır* (Rico, 2000, 1976). Bu nedenle beyin, bu işlemi otomatik olarak gerçekleştirebilecek bir programa sahiptir. Bu programı Türkçe derslerinde atasözü ve deyim öğretiminde kullanmak mümkündür. Bu durumda çağrışım, bir öğretim metodu vazifesi görecektir.

Çağrışım kapsamında *yakınlık, benzerlik ve karşıtlık* olmak üzere üç temel kural bulunmaktadır. Yakınlık, bir nesnenin bireye neyi hatırlattığı ile ilgilidir (Örneğin, “kalem” denildiği zaman akla “okul”un gelmesi gibi.). Benzerlik, bir nesnenin başka hangi nesneye benzediğini ortaya koyar (Örneğin, mecaz ve anoloji teknikleri bu tür benzetmelerdir.). Karşıtlık ise o nesnenin veya kavramın tam zıttı olandır (Örneğin, siyah-beyaz gibi.). Çağrışım oluşturmada öncelikle bir sorun veya konuyla ilgili bir kelime, kavram veya objeler yazılmakta ve bu kelimelerin çağrıştırdığı ya da hatırlattığı kelime, kavram grupları belirtilip sonuçta bu yazılanlar irdelenerek çözüm olabilecekler seçilip belirlenmektedir (Şafak, 2004:80).

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, ilköğretim ikinci kademedeki Türkçe derslerinde öğrenciye hangi deyimlerin kazandırılacağını tespit etmeyi ve bu kazanımların çağrışım ile nasıl sağlanacağını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma, 2005'te uygulamaya konan Türkçe Dersi Öğretim Programı (6-8) ve Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük (2005)'le sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırmada betimsel (survey) yöntem kullanılmıştır. Betimleme, bütün bilim kollarında ilk aşamayı oluşturur; amacı araştırma konusu olguları ve bu olgular arasındaki ilişkileri saptama, sınıflama ve kaydetmedir (Yıldırım,2000,56). Survey araştırmaları olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların “ne” olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışır. Bu tür incelemeler mevcut durumları, şartları ve özellikleri olduğu gibi ortaya koymaya çalışır. Buna “tarama modeli” de denilmektedir. Verilerin analizi ve açıklanması suretiyle yorumlama, değerlendirme ve yeni durumlara uygulanacak şekilde genellemelere varma gibi işlemlere yer vermektedir.

Çalışmada sınırlılıklarda belirtilen programda geçen ilgili bölümler ve Türkçe Sözlük'te duyu organlarıyla ilgili deyimler tarama yöntemi ile tespit edilmiş, deyimlerin çağrışımla öğretimine yönelik uygulama örnekleri verilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Türkçe Sözlük'ün taranması sonucu tespit edilen deyimler, çağrışımlarına göre tasnif edilmiştir. Deyimlerin benzerlik, yakınlık ve karşıtlık çağrışımlarına yönelik oluşumları aşağıdaki örneklerle belirtilmektedir:

Tatma

Ağız aramak: Öğrenmek istenilen şeyi söyletecek yolda dil kullanmak.

Benzerlik: Aramak, bir şeyi bulmak için birçok yere hamle yapmayı gerektirir. Bu hamlelerin sonucunda kaybedilen şeye ulaşılır. Bu deyimde de kişi bilmek istediği bir şeyi karşısındaki kişiden öğrenebilmek için dil hamleleri yapar, sorular sorar ve bu yolla karşısındaki kişinin bildiği şeyleri öğrenmeye çalışır.

Ağzında bakla ıslanmamak: Hiç sır saklayamamak.

Benzerlik: Kurutulmuş bakla zor ıslanır ve zor yumuşar. Kurutulmuş baklanın ağza alındığında ıslanıp yumuşaması uzun bir süreyi gerektirir. Sır saklama ve dilini tutma konusunda kendisine itimat edilemeyen kişiler için kullanılan bu deyimde baklanın özelliği ile sır saklayamama arasında benzerlik oluşturulmuştur.

(bir yiyecek) ağzında büyüme: Sevmediğinden veya içi almadığından yutmamak.

Karşıtlık: Burada “büyümek” ifadesi lokmanın aslında “küçük” olmasıyla karşıtlık oluşturur. Minik bir lokma bireyin yemek istememesi dolayısıyla yutulamayacak kadar büyük olarak düşünülür.

Tadından yenmemek: Çok tatlı, çok hoş gider olmak.

Karşıtlık: Burada tadı iyi olan şeyin çok yenmek istenmesi veya o şeyi yemeye doyamaması ile “tadından yenmemek” ifadesi arasında karşıtlıktan doğan bir çağrışım ilişkisi kurulmuştur.

(bir şeyden) ağız yanmak: O şeyden büyük zarar görmek.

Yakınlık: “Yanmak” sözcüğü “acı, zarar, üzüntü” kavramlarını çağırıştırır. Burada da bir durumdan zarar görmek, uzak durmak için önceden edinilmiş tecrübeyi hatırlama ve kullanma durumu söz konusudur.

Dili damağı kurumak: Susuzluktan azı kurumak, çok susamak.

Yakınlık: “Kurumak” sözcüğü “su, susamak, kuraklık, yağmur” sözcüklerini çağırıştırır. Burada da insanın ağzının susuzluktan kuruması ve suya ihtiyacı ifade edilmiştir.

İsitleme

Kulağı dikilmek: Konuşulanları dinlemek için dikkat kesilmek.

Benzerlik: Köpeklerin ses eşiği insanlara oranla daha yüksek olduğu için tehlike anında bunu hemen hissederek kulaklarını dikerler. Bu deyimde köpeklere özgü bu özellik insana aktarılmış ve bir benzetme oluşturulmuştur.

Kulağı duvar olmak: Sağır olmak.

Benzerlik: “Duvar” tepkisizliği ifade eder. Burada kulağın hiçbir ses titreşimini duyamaması duvarın bu özelliğine benzetilmiştir.

Kulak ardı etmek: Dikkate almamak, göz önünde tutmamak.

Yakınlık: “Art” sözcüğü geri, arka, geçmiş ifadelerini çağırıştırır. Burada kendisine söyleneni arka plana atmak, geriye bırakmak, önemsememek anlamı vardır.

(bir şeye) kulak tıkamak: Bir şeyi duymazlıktan gelmek.

Yakınlık: “Tıkamak” bir şeyin ağızını, deliğini, içine konulan veya dışarıdan uygulanan bir nesneyle kapamak anlamındadır. Kulak deliği pamukla veya buna benzer bir madde ile tıkandığında ses titreşimleri duyulmaz hâle gelir. Burada da kişinin istemediği bir şeyi duymamak için ilgilenmemesi anlamı vardır.

Koklama

Burnu Kafdağı’na çıkmak (veya varmak): Kibirleşmek, şımarmak, burnu büyümek.

Burnu Kafdağı’nda olmak: Çok kibirli olmak.

Benzerlik: “Kafdağı” ulaşılamaz bir yeri simgeler. Burada kişinin kendini diğer insanlardan yüksekte görmesi ile Kafdağı arasında benzerlik çağırışımı yapılmıştır.

(birinin) Burnuna girmek: Birine çok sokulmak.

Yakınlık: Girmek, Türkçe Sözlükte “içeri dâhil olmak.” şeklinde açıklanır. Deyimde “girmek” ifadesi bireyin çok yakınında olmak, onun işlerine dâhil olmak anlamında kullanılarak yakınlık çağırışımı oluşturulmuştur.

(biri, bir şey) burnunda (veya gözünde) tütme: Çok özlemek.

Yakınlık: “Tütme” duman, buhar, koku ifadelerini çağırıştırır. Çok özlenen kişinin kokusunun hissedilmesiyle tütme arasında yakınlık çağırışımı oluşturulmuştur.

Burnundan ayrılmamak: Yanından gitmemek, uzaklaşmamak.

Karşıtlık: “Ayrılmak” ilk anda uzaklaşmayı, yanında olmamayı ifade eder. Bu deyimde kişinin çok yakınında bulunmak, vücudun ayrılmaz bir parçası olan burun kadar yakın olmak ile karşıtlık çağrışımı oluşturulmuştur.

Dokunma

Eli ayağı buz kesilmek: Güçsüz, dermansız kalmak.

Benzerlik: “Buz” sözcüğü soğukluk ve donma ifadelerini çağrıştırır. Burada güçsüz kalmak vücudun kan merkezi kalbe en uzak organları olan el ve ayaklara kanın daha uzun sürede ulaşması nedeniyle soğukta ilk üşüyen ya da donan organlar olarak el ve ayakların his duygusunu kaybetmesine ve güçsüzleşmesine benzerlik çağrışımı oluşturulmuştur.

Eli kalem tutmak: 1. Yazı yazmayı bilmek. 2. Düşündüğünü güzel bir anlatımla yazmak.

Benzerlik: “Kalem tutmak” ifadesi beceri ehli olabilmeye yönelik bir benzetme çağrışımı oluşturmuştur. Toplumda okuryazar olmaya verilen önemi de ortaya koyan deyim, bir işi yapabilmek için öncelikle o işin eğitimini almış olmak gerekliliğini de ifade eder.

Elden ayaktan düşmek: Yaşlılık sebebiyle veya sağlığı bozularak çalışamaz duruma gelmek.

Yakınlık: “Düşmek” ifadesi yardıma muhtaç olmak, düşkün olmak anlamlarını çağrıştırır. Burada vücudu ayakta tutan iskelet sisteminde önemli organlardan olan el ve ayağın işlevi ifade edilmiştir.

(birini) el üstünde tutmak: Bir kimseye çok saygı ve sevgi göstermek.

Yakınlık: “Üst” önem, değer, kavramlarını çağrıştırır. Burada da kişinin önem verdiklerine yaklaşımı yakınlık çağrışımıyla ifade edilmiştir.

Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak: Hiçbir iş yapmamak, çok nazlı olmak.

Karşıtlık: Bu deyimde kişiye verilen değerden dolayı hiçbir şey yaptırmamak anlamı mevcuttur. Bu anlamı deyimde kuvvetlendirmek için “sıcak ve soğuk” zıt anlamlı ifadeleri arasındaki karşıtlık çağrışımından faydalanılmıştır.

Görme

Göz kulak olmak: 1. Gözetmek, korumak, bakmak. 2. Görme, işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak.

Benzerlik: İnsan vücudunda göz ve kulak dışarıdan gelen uyarıyı algılamada çok önemli bir yere sahiptir. Bir uyarıyı ilk fark eden organlar arasında göz ve kulak da bulunmaktadır. Deyimde de bir kişi ya da varlık için tehlike oluşturacak unsurları fark etme ve onu koruma görevi kişiye verildiğinden bu yönde bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Gözünde (veya gözlerinde) şimşek (veya şimşekler) çakmak: 1. Sert ve şiddetli darbe yüzünden göz önünde yıldızlar oluşmak. 2. Çok sevindiğini belli etmek. 3. Çok kızmak, öfkelenmek. 4. Çok üzücü bir sebeple sarsılmak.

Benzerlik: Şimşek çakması bir doğa olayıdır ve gökyüzünde yağmur öncesi ve sırasında bir parlaklık oluşturur. Gözün şimşek çakması öfke, heyecan, üzüntü esnasında görmede kesintiler oluşması ve bir karanlık bir aydınlık olmasına benzerlik çağrışımı oluşturur.

Göz değmek: Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşmek.

Yakınlık: “Değmek” ifadesi dokunma, ulaşma anlamlarını çağrıştırır. Deyimde de gözün enerjisinin imrenilen şeye ulaşması durumu vardır.

Gözler önüne sermek: Açıklamak, sergilemek, göstermek, tanıtmak.

Yakınlık: “Sermek” sözcüğü yaymak, ortaya koymak, ortaya çıkarmak ifadelerini çağrıştırır. Deyimde sergilemek, göstermek anlamıyla yakınlık çağrışımı kurulmuştur.

Gözleri dolmak: Ağlayacak kadar duygulanmak.

Yakınlık: “dolmak” sözcüğü kaplamak anlamını çağrıştırır. Burada da gözün yaşla dolmasına yakınlık çağrışımı oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan örneklerde de görüldüğü gibi deyimler, çağrışım yönü oldukça zengin dil unsurlarıdır. Yapılan tasnif sonucunda deyimlerin benzerlik ve yakınlık çağrışımının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Karşıtlık çağrışımı olan deyimlerin sayısı ise diğer iki gruba oranla sınırlıdır. Çağrışım, öğrencinin bilgiyi hazır bulmasını değil onu keşfetmesini sağlar. Bu durumda beyin bilgiyi yeniden yapılandırır ve öğrenme kalıcı hâle gelir. Ele alınan deyimlerin, öğrencinin vücudunun birer parçası olan duyu organlarından oluşması, Türk toplumunun onlara yüklediği mecazı ya da çağrışimleri göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü kelimeler, yüklendikleri anlam boyutları ile değerlendirilir. Bu durum, öğrencinin hem kelime ve çağrışım dünyasını zenginleştirecek hem de Türk dilinin gücünü kavramasını sağlayacaktır. Böylece millî dil bilinci gelişmiş, kendini anlatmada ve karşı tarafı anlamada problem yaşamayan nesiller yetiştirilecektir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Deyimler oldukça zengin bir çağrışım değerine sahiptir. Bu çağrışımın öğrenci zihninde oluşabilmesi için de öğrencinin yeterli ön bilgiye sahip olması veya sahip olduğu ön bilginin farkında olmasının sağlanması gerekmektedir. Nitekim öğrenciler, doğdukları andan itibaren çevresinde konuşulanları dinleyerek örgün eğitim öğretim süreciyle birlikte ise okudukları metinler aracılığıyla bu ön bilgileri zihinlerinde depolamaktadırlar. Kendileri de dili kullanır hâle geldikçe dinleme ve okuma yoluyla biriktirdiklerini artık anlatımlarında kullanır duruma gelmektedirler. Bu esnada zihinlerindeki yoğun çağrışım ağı da ifade becerilerindeki yerini alır. Bu ağ içerisinde deyimler oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü deyimler yıllar süren tecrübelerle oluşturulmuş ve yaşam içinde sürekli kullanım alanına sahip önemli dil birlikleridir. Bu açıdan öğrencinin dil tecrübesiyle kazandığı bu deyimleri, yerinde kullanması için zihninde yer alan çağrışımın yol gösterici nitelikte olması beklenmektedir.

Deyimler ve bunların oluşturduğu çağrışımlar; öğrencilerin, Türkçenin ifade zenginliğini sezerek onların millî dil bilinci oluşturmasında ve deyimlerin barındırdığı derin anlamlarla günlük yaşamlarında karşılaştıkları durumlar arasında ilişki kurarak zihinsel çağrışım gerçekleştirmelerinde önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan deyimlerin Türkçe derslerinde özellikle yerinde kullanımlarının öğretilmesi ve öğrencinin bunları sürekli kullanarak dil alışkanlığı hâline getirmesini sağlamak gereklidir. Öğrencilerin anlama becerileri yoluyla deyimlerin zengin çağrışımlarını edinip anlatma becerisi dâhilinde bunu kullanması dile karşı pozitif tutum oluşturmalarını sağlar. Bu açıdan deyimleri öğrencinin dil kullanımında anahtar materyaller olarak görmek ve deyimlerde yer alan sözcüklerin gerek doğrudan anlamı karşılaması açısından gerekse mecazlarla yüklendikleri derin anlamlar açısından zihinsel çağrışımlarını ortaya koymak gerekmektedir.

Deyimlerin kullanımı, kişinin söz varlığının bir göstergesidir. Ancak bir deyim kullanmak; onun anlamını bilmek, söyleneceği söz zincirinin oluşturulmasının tespitini yapmak ve muhatapların (alıcıların) da dil birikimleriyle ilgili bilgiye sahip olmasını gerekli kılar. Bunun formal eğitimle kazandırılmasının, Türkçe derslerinde gerçekleştirilmesi beklenir. Türkçe derslerinin işleniş sürecini düzenleyen Türkçe öğretim programına bakıldığında deyim öğretimi ile ilgili net ifadelerin olmadığı görülmektedir. Programın satır aralarında kelime öğretime, dolaylı olarak da deyim öğretime yönelik birtakım ifadelere rastlanılmaktadır. Bu ifadelerde de öğretilecek deyimler veya deyimlerin nasıl öğretileceği konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Böyle bir durumda bütün sorumluluk Türkçe öğretmenine bırakılmaktadır. Türkçe öğretmeni de ders işleniş sürecinde ders kitabındaki metinlerde geçen deyimleri öğretmekten öteye geçmeye çalışsa da bunu oldukça sınırlı gerçekleştirebilmektedir. Programlarda, MEB tarafından oluşturulan komisyonlarda, üniversitelerde yapılan Türkçe öğretime yönelik tezlerde vb. ilköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin sahip olması gereken kelime hazinesi tespitine yönelik çalışmalara yer verilmelidir. Buna bağlı olarak öğrenciye hangi deyimlerin kazandırılacağı ve Türkçe öğretmenlerinin bu

deyimleri öğrenciye kazandırırken ne gibi yöntem ve tekniklerden faydalanacağı hususunda öneriler getirilmelidir.

Öneriler

1. İlköğretim ikinci kademedeki öğretilecek deyimlerin tespiti için öncelikle bir ihtiyaç analizi yapılmalıdır.
2. Öğrencilerin deyim dağarcıklarına yönelik bir farkındalık oluşturması ve yeni öğrendikleri deyimleri buna göre zihinlerinde yapılandırılmaları sağlanmalıdır.
3. Programda, dil becerisi edindirmede deyimlerin de kullanımını teşvik edici düzenlemelere gidilmelidir.
4. TDK tarafından ilköğretim öğrencileri için hazırlanan Resimli Sözlük'te kelimeler sadece anlamları ile verilmiştir. Sözlük, yeniden gözden geçirilerek çağrışım yönünden zengin kelimelerle oluşturulmuş ve görsel unsurlarla desteklenmiş deyim örneklerine de yer verilerek hazırlanmalıdır.
5. Bu çalışma, ilköğretim ikinci kademedeki hangi deyimlerin öğretilebileceği ve bu deyimlerin çağrışımla öğrenciye nasıl kazandırılacağı konusunda önerilerde bulunmaktadır. "İlköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin zihninde de ilgili deyimler konusunda bu çağrışımlar oluşmakta mıdır?" sorusuna yönelik araştırmacılar tarafından bir alan araştırması yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan (2001). Türkçenin Gücü. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Doğan (1998). Anlambilim. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan (1989). Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971, TDK Yay.: 338, TTK Basım evi, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II: Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Anderson, John, R. ve BOWER, Gordon H. (1980), *Human Associative Memory: A Brief Edition*, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Andreasen, N.C. (2009). Yaratıcı Beyin Dehanın Nörobilimi. (Çev. Kıvanç Güney). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Buzan, T. (2002). *Use both sides of your brain*. Erişim adresi <<http://members.optusnet.com.au/~charles57/Creative/Mindmap/buzan2.htm>>. [Erişim tarihi: 19.07. 2006].
- Cevizci, Ahmet (2002). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çolak Bostancı, G. (2009). “Türkçedeki Temel Kelimelerin Çağrışımlarında Altkültürün İzleri”. Millî Folklor, Yıl 21, Sayı: 81.
- Günay, Doğan (2003). Metin Bilgisi. İstanbul: Multilingual.
- Güneş, Sezai (2003). Anlatım Bilgisi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Karadüz, Adnan. (2003). “Anlam ve Kavram İlişkisi”. Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, 3 (1). <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/view/76>.
- Özbay, Murat (2002). “Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretimi.” *Türk Dili*, (602), 112-120.
- Öztürk, Ş. (2004). “Eğitimde Yaratıcı Düşünme”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. (18). 77-84.
- MEB. (2005). İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar). Ankara.
- Petrini, C.M. (1994) 101 *Creative Problem Solving Techniques (book); Problem Solving-Methodology*, Training&Development, 48, 11-15.
- Rico, G.L. (1976). Metaphor and knowing: analysis, synthesis, rationale (Basılmamış doktora tezi), Stanford University, Palo Alto, CA.
- Sağlık, Şaban (2002): “Mescid-i Aksa” Şiiri Örneğinde Bir Şiirin Dilbilim Terimleriyle Çözümlemesi” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II, Sayı: 2.
- Sarı, Hilal (1998). Lise Yöneticilerinin Sorun Çözmede Yaratıcılığı, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli.
- Seven, M.A. ve ENGİN, A. O. (2008). “Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol: 12(2):189-212.
- Sungur, Nuray (1987). Yaratıcı Sorun Çözme Programının Etkililiği EYT Öğrencilerine İlişkin Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Sungur, Nuray (1997). Yaratıcı Düşünce. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- TDK. Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine. Ankara: TTK Basım Evi.
- TDK. (2005). Türkçe Sözlük. Ankara
- Ülgen, Gülten (2001). Kavram Geliştirme. Ankara: Pegem Yayınları.

SUMMARY

Idioms are formulaic and terse sayings that gain public acceptance and have a particular meaning that is different from the meanings of each word understood on its own and breathe new life and beauty into the expression. Idioms are language elements that have rich associations. The association enables the students to discover the information, not to get it directly. Thanks to this situation, the brain restructures the information and the learning becomes permanent. The idioms and the associations made by these idioms have an important role in creating national language awareness of the students by making them anticipate the richness of expression and in making mental associations by correlating between the deep meanings of the idioms and the situations that they encounter in their daily lives. In this respect what is necessary is, especially, the correct usage of idioms should be taught to the learners and the learners should use them constantly and make a habit of it.

The aim of this study is to determine which idioms should be taught to learners in Turkish language courses in Senior Primary Education and to put forth how these attainments will be gained with associations.

The survey research model has been applied in this study. Relevant sections in the program which is specified in the limitations and idioms about the senses in the Turkish Dictionary have been detected by the scanning method and examples are given about the teaching of idioms through association.

Working Group of the study is restricted to Turkish Course Curriculum (6-8) which was put into practice in 2005 and Turkish Dictionary (2005) which was published by Turkish Language Society. The idioms determined by scanning Turkish Dictionary have been classified by associations.

The idioms detected by scanning Turkish Dictionary have been classified according to associations. As a result of the classification, it can be said that proximity and resemblance associations of these idioms are further. The number of idioms that have contrast association is limited compared to previous two groups. The formation of

resemblance, proximity and contrast associations of the idioms has been specified with examples.

While examining Turkish Curriculum which organizes teaching process of Turkish courses, one can see that there are no clear expressions on teaching idioms. There are some expressions on vocabulary teaching and on teaching idioms between the lines, indirectly. In these expressions, there are no information about idioms to be taught and how to teach them. On such an occasion, the whole responsibility is shouldered by Turkish Language Teacher. Even if Turkish Language Teacher tries to go beyond the teaching process which includes teaching idioms taking place in textbook, this struggle remains limited. The studies about identifying vocabulary level of the students in Senior Primary School should take place in the commissions created by Ministry of Education, the theses done in universities about teaching Turkish and so on. Therefore, some proposals should be brought forward on which methods and techniques should be applied while Turkish Language teachers teach these idioms and on which idioms should be taught. Besides, the vocabulary awareness of the students should be raised and new vocabularies should be restructured in the minds of learners accordingly.